

**ФІЛОСОФІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА
СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ**

**Текст лекції
з дисципліни “Філософія”**
для студентів усіх спеціальностей
денної і заочної форм навчання
та аспірантів

СХВАЛЕНО
на засіданні кафедри
філософії
Протокол № 1
від 30.08.02 р.

КИЇВ НУХТ 2003

Кітов М.Г. Філософія як особлива форма суспільної свідомості: Текст лекції для студ. всіх спец. ден. і заоч. форми навч. та аспірантів – К.: НУХТ, 2002. - 23 с.

М.Г. Кітов, канд. філос. наук

© Кітов М.Г., 2003

© НУХТ, 2003

З М І С Т

1. До питання визначення філософії.....	4
2. Виникнення філософії.....	11
3. Типи філософування.....	17
Контрольні запитання	21
Теми рефератів.....	21
Література.....	22

Сучасне філософування настільки плюралістичне і позбавлене певних канонів, що межує з хаосом. Тому зовсім не випадково серед сучасних філософів виникають навіть думки про “смерть філософії”. Зокрема французький філософ Ж.Р. Ревель пише: *“сучасна криза філософії не є класичною внутрішньою притаманною філософії кризою. Це – криза, котра ставить під сумнів саме існування філософії. Ніколи ще в своїй історії філософія не проповідувала з такою запальністю своєї незалежності по відношенню до всякої іншої духовної діяльності. Це – холод смерті, котрий переживає філософія”*(цит. за: [12, с.12])*.

Розмірковуючи над сучасним станом філософії можна безпомилково стверджувати лише одне: і безмежний філософський плюралізм, і думки про “смерть філософії” – це результат кризової ситуації, в яку потрапила філософія через досить високий рівень свого розвитку. Такі кризові ситуації виникали в філософії регулярно. Але якщо раніше вони стосувалися лише окремих типів філософування, то сучасна криза – глобальна і пов’язана, на мій погляд, із застарілим розумінням самої сутності філософії як специфічної сфери духовності. Тому і вихід з кризи можливий лише через критичне переосмислення застарілих уявлень про філософію. Причому критичне переосмислення має бути глобальним і всебічним, а починати його доцільно з найпростішого, етимологічного тлумачення філософії.

1. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

Термін “φίλοσοφία”, як відомо, складається з двох грецьких слів “φιλεω” – люблю та “σοφία” – мудрість і дослівно перекладається як “любов до мудрості”. За свідченням античних авторів, саме слово “філофія” вперше використав видатний грецький математик і мислитель Піфагор (580/570 – 497/496 до н.е.), який ніби-то сказав: мудрим є боги, а всі

* Тут і далі переклад з російських видань автора.

смертні лише любителі мудрості, філософи. З Піфагора, на думку античних мислителів (твори самого Піфагора не збереглися), бере початок традиція “любителів мудрості” називати “філософами”, а “любомудрування” – “філософією”. Таке етимологічне тлумачення слова “φίλοσοφία” і є найпростішим визначенням філософії.

При подібному розумінні філософія характеризується такими художньо-образними інтуїціями, як мудрість, премудрість, любомудрування, софійність тощо. Важливо підкреслити, що і за такого звуженого розуміння філософія не втрачає пов-

ністю своєї евристичної цінності і дає певні позитивні результати. Саме тому таке тлумачення філософії досить широко використовується навіть сьогодні і не лише у довідниковій, а й науковій літературі. Проте, незважаючи на простоту і доступність, етимологічне витлумачення філософії насправді досить абстрактне, не конкретне, а його уявна простота і призводить до значних труднощів у визначенні специфічності філософії та встановленні її відмінностей від інших духовних феноменів – науки, світогляду тощо. Справа в тім, що до філософії, за такого підходу, кожний мислитель може віднести, не утруднюючи себе аргументацією, ті прояви духовності, котрі йому більше імпонують. Довільне тлумачення філософії, що впливає з етимології слова, закарбувалося зокрема на рівні буденної свідомості. Якщо людина говорить щось не зовсім зрозуміле для інших, то їй часто приписують ознаку – філософує. Ясна річ, що таке “філософування” жодного відношення не має до справжньої філософії, але ж воно зустрічається не лише на рівні буденної свідомості. Таким “філософуванням” грішать і вчені мужі. Воно і є однією з причин внутрішнього “плюралізму” філософії.

Спробуємо на цю проблему подивитися і з іншого боку. Якщо під філософією розуміти “*любов до мудрості*”, то цілком закономірно першими філософами слід вважати мудреців. Насправді ж перші мудреці не завжди були філософами. В античності існував термін “*сім мудреців*”. До сімки мудреців античні мислителі причисляли в різних сполученнях більше 20 осіб. Про їх імена збереглися суперечливі свідчення. Зокрема Платон в “Протагорі” до сімки зараховує Клебула, Піттака, Біанта, Фалеса, Хітона, Солона, Місона. В других творах сьомим Платон називає Периандра. Інші автори серед семи мудреців називають Анахарсиса, Епіменіда. К. Маркс пише, що серед семи мудреців був і один скіф (мова йде у К. Маркса саме про Анахарсиса, який, на мій погляд, був росом, а не скіфом). До семи мудреців зараховують також легендарного поета Орфея, а Орігена (III ст. н.е.) причисляє до них навіть Мойсея і Заратустру (див.: [14, с. 210-219]). І лише чотири прізвища наявні в усіх списках. Це *Біант* із м. Прієни, котрий прославився своїми порадами іонійцям переселитися на о. Сіцілію під час нападу персів і тим самим зберегти своє життя; тиран м. Мітілена *Піттак* (біля 600 р. до н.е.); знаменитий афінський законодавець та поет *Солон* (638 – 559 р.р. до н.е.) і *Фалес* з Мілета. Проте лише Фалеса пізніше називатимуть філософом.

Хто ж тоді мудреці? Відповідь на це питання в філософській літературі дається суперечлива. Так, учень Арістотеля Дікеарх пише, що “мудреці” зовсім не філософи, а достатньо помірковані люди, вправні в законодавчих тонкощах. З огля-

ду на те, що серед “мудреців” завжди називають *Солона*, така думка заслуговує на увагу. Дехто з філософів вважає її правильною. “*Це вірно, – підкреслює зокрема М. Залеський, – семеро були ще не вченими, не теоретиками, а скоріше це люди практичної життєвської мудрості*” [4, с. 6]. Інтерпретація думок учня Аристотеля М. Залеським, на мій погляд, не переконлива, адже Дікеарх, не вважаючи семерих філософами, нічого не говорить про їх вченість, “теоретичність”, як це робить радянський філософ. Тим більше, що попередня думка М. Залеського явно суперечить наступній: “*Серед семи мудреців особливе місце належить Фалесу Мілетському (рубіж VII – VI ст. до н.е.). Його вченість не підлягає сумніву*” [там же, с. 7]. Але якщо мудреці і не вчені і не філософи, то яку форму суспільної свідомості вони репрезентують?

Досить цікаві думки з цього питання висловлює К. Маркс. Причому з роками вони уточнюються. Так, у “Зошитах з історії епікурейської, стоїчної і скептичної філософії” (1844) він пише: “*Грецька філософія починається з семи мудреців, до яких належить іонійський натурфілософ Фалес, і вона закінчується першою спробою виразити в поняттях образ мудреця. Початок і кінець є софос, але не в меншій мірі він і центр, середина, а саме Сократ. Ці субстанціальні індивіди стоять у центрі руху філософії, і це є не просто зовнішній факт*” [8, с. 112]. Але вже в “Німецькій ідеології” (1845) К. Маркс уточнює свою точку зору на цю проблему: “*Взагалі ж sophos є перший образ в якому стає перед нами грецький philosophos [любитель мудрості. — ред.]; він виступає міфологічно в семи мудрецах, практично – в Сократі і як ідеал – у стоїків, епікурейців, ново-академіків і скептиків. Кожна із цих шкіл має, звичайно, свого власного софос*” [10, с.117]. Уже в зрілі роки у листі до Ф. Ласалю К. Маркс знову уточнює своє розуміння проблеми мудреця: “*мене дуже цікавив раніше софос як своєрідна маска (причому в даному разі маска в позитивному розумінні) грецької філософії. Спершу сім швабів або сім мудреців як предтечі, як міфологічні герої; потім у середині Сократ і, нарешті, софос як ідеал епікурейців, стоїків і скептиків. Далі, мене потішало проведення порівняння між цим софос і карикатурою на нього (в деяких відношеннях) – французьким «мудрецем» XVIII століття. Потім софістотіс (софіст. – М. Кітов) як необхідна варіація софос. Для нового часу характерним є те, що грецьке поєднання характеру і знання, що міститься в понятті софос, збереглося в народній свідомості тільки стосовно до софістів*” [11, с. 495].

Аналіз висловлювань

К. Маркса на проблему мудреця показує відмінність їх лише в одному, а саме – в оцінці належності “семи мудреців” до філософії чи до міфології, періоду її розпаду. В

листі до Ф. Ласаля “сім мудреців” К. Маркс чітко відносить до міфологічних героїв, тобто до міфологічної свідомості. Тому і вважає безпідставною спробу Юліана Шмітта причислити до “семи мудреців” Демокріта, Піфагора, Геракліта та інших мислителів більш пізнього часу. Отже, “мірка” мудрості, достатня для зарахування в розряд “семи мудреців”, перебуває поза філософією. Це стає ще зрозумілішим, якщо врахувати, що “сім мудреців” трудилися виключно в сфері морально-політичної мудрості (див.: [6, с. 26]), а в сімці немає Сократа, філософія котрого є уособленням проблематики моралі.

Сказане, сподіваюсь, дає підставу зробити перший висновок: кожний філософ – це мудрець, але далеко не кожний мудрець є філософом. Отже, і філософія це не просто мудрість, а **специфічна** мудрість. Так розуміє філософію, зокрема, Платон. Тому Сократ у його вченні виступає не мудрецем, а філософом, адже він володіє специфічною мудрістю – пізнанням самого себе. Сократ – це не просто мудрець, а ідеал мудреця. Ось чому і К. Маркс пише, що ідеал мудреця “*немов у фокусі, втілюється в Сократі, цьому деміургові філософії*” [7, с. 24].

Але яку ж мудрість можна вважати філософією? З цього питання існує стільки думок, скільки і філософів. Узагальнити їх спробував Гегель.

У праці “Феноменологія духу” він пише: “*Істинною формою, в якій існує істина, може бути лише наукова система її. Моїм наміром було – сприяти наближенню філософії до форми науки – до тієї мети, досягнувши котрої вона могла б відмовитися від свого імені **любові до знання і бути дійсним знанням***” [1, с. 3]. Свій намір Гегель блискуче виконує, і в його творчості ми маємо філософію як цілісну систему теоретичного знання, як систему наук про дух. Починаючи з Гегеля, філософія чітко ототожнюється з наукою. А всі науки, включаючи і філософію, відрізняються одна від однієї лише об’єктом дослідження. У Гегеля філософія є наукою про дух, а в догматизованому марксизмі – наукою про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і людського мислення.

Я не випадково використав термін “догматизований марксизм”, адже молодий К. Маркс дає дещо інше тлумачення філософії. Аналізуючи проблему мудреця він зокрема вказує, що філософія “*надіває на себе характерні маски*” [8, с. 167] в такі моменти своєї історії, коли вона “*спрямовує свій погляд на зовнішній світ, уже не заради пізнання*”, а для усвідомлення пройденого шляху. “*Це карнавал філософії*” в процесі котрого вона і виступає в формі мудреця, котрий є втіленою філософією.

Легко помітити, що молодий К. Маркс філософську свідомість пов’язує лише з певним рівнем розвитку духовності, а саме – рівнем самоусвідомлення. Проте цей

підхід молодого К. Маркса до розуміння філософії пізніше буде нівельований працями Ф. Енгельса “Анти-Дюрінг” і “Діалектика природи”, в яких філософія і розглядається як наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та людського мислення. Ради справедливості слід нагадати, що в праці “Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії” Ф. Енгельс філософію розглядає в руслі ідей молодого К. Маркса. *“За філософією, вигнаною з природи і з історії, залишається, таким чином, – пише він, – ще тільки царство чистого мислення, оскільки воно ще залишається: вчення про закони самого процесу мислення, логіка і діалектика”*. [3, с. 301]. Ця теза Ф. Енгельса суперечить викладу основ марксистської філософії, яке він дав у “Анти-Дюрінгу” і “Діалектиці природи”. Проте саме останнє розуміння філософії вважається у діалектико-матеріалістичній філософії класичним і тому асоціюється з філософією марксизму.

Порівнюючи різні підходи до розуміння філософії Гегелем та Марксом доходимо висновку: вони поєднуються одним, а саме – і в Гегеля, і в Маркса філософія виступає у *формі* науки. Гегелівське возведення філософії в ранг науки було повністю перейнято марксизмом і тому в радянський період не піддавалося сумніву. Проте об’єктивно воно вело до такого парадоксу: все, що не мало наукової форми, не могло вважатися філософією, оскільки остання може існувати лише як система теоретичного знання. Користуючись цим методологічним скальпелем й ідеологізуючи його, від філософії відсікали як ненаукові всі новітні ірраціональні течії. Строга визначеність обернулася для філософії ще більшим парадоксом ніж її невизначеність. Від філософії почали об’єктивно відпадати її цілі напрями – східна філософія, релігійно-містична, художньо-образна і т.д., бо вони не вписувалися у вузьке прокрустове ложе наукової форми. Адже, якщо філософія – це лише система теоретичного знання, то Ж.П. Сартр, А. Камю, Ф. Достоевський, Л. Толстой та багато інших мислителів не є філософами, оскільки їхні вчення не подані у формі філософської системи.

Сьогодні визначати філософію через співвідношення з наукою некоректно. Такий підхід був історично виправданий, але з виникненням “філософії життя” він став застарілим анахронізмом, тому що явно не відповідає розвитку самої філософії. Водночас сучасна криза філософії, на мій погляд, і пов’язана, насамперед, з непереборним до кінця ототожненням філософії та науки.

Марксистська традиція зводити філософію до науки про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і людського мислення у СРСР була панівною. Мало хто серйозно замислювався над тим, до яких недоречностей може призвести таке догматичне розуміння філософії. А воно закономірно вело до смерті філософії, адже

остання ніяк не могла вічно бути наукою про якісь віртуальні найзагальніші закони розвитку. Розгляну цю тезу докладніше.

Наука, як відомо, – це система теоретичного знання. Отже, і діалектико-матеріалістична філософія повинна була не лише відкрити найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та людського мислення, а і подати їх у формі системи теоретичного знання. Уявімо, що вона це зробила, системно описавши основні закони діалектики. Що залишається їй робити далі? Слід відверто визнати, що за такого підходу філософія взагалі втрачає сенс свого існування як специфічний духовний феномен, адже її функція зводиться, в кращому випадку, до узагальнення наукових знань природничих наук. Ці “філософські” узагальнення, як правило, скептично сприймаються самими науковцями, адже вагомої теоретичної цінності для науки насправді не мають, а лише затуманюють реальні взаємоз’язки науки та філософії. Найголовніше ж полягає в тому, що філософія при цьому повністю втрачає свою основну функцію – самокритикуючої рефлексії і перетворюється на ідеологію. Тому і “розвивається” лише за підтримки партійної номенклатури.

2. ВИНИКНЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

З питання виникнення філософії сьогодні серед філософів існують різні точки зору: міфогенна, натурфілософська, гносеогенна, релігіогенна. “Сучасна наука, – пише С. Шейнман-Топштейн, – дає три відповіді на питання про те, звідки бере свій початок філософія в давнину.

Перша відповідь, котра йде ще від Гегеля: корені філософії слід шукати в міфології давніх народів. Це точка зору міфогенна (її дотримуються представники англійської “антропологічної” школи – Фрезер, Кук, Корнфорд, Гаррісон та ін.). Крайня ідеалістична інтерпретація такого положення виражена в пошуках витоків філософії в давніх релігіях.

Друга відповідь, найпоширеніша в наш час: філософія в давнині вичленовується з єдиної науки, котра утримує елементи як філософування, так і позитивних знань.

Нарешті, третя відповідь: початок філософії належить виключно до позитивного знання. Цю точку зору радянський дослідник Чанишев називає гносеогенною” [15, с. 19].

Відзначаючи вдале виділення точок зору на проблему виникнення філософії зауважу: не одне і те ж саме шукати витoki філософії в міфології чи релігії. Тому доцільно окремо виділяти і релігійну точку зору.

Міфогенної точки зору дотримувався, як відомо, Гегель. На його думку, вихідною формою людської духовності була міфологія, що виникає як результат цілісного, синкретичного способу ставлення людини до дійсності. На певному етапі розвитку людини синкретичний спосіб переростає в теоретичний, а міфологія перетворюється на філософію. Отже, на думку Гегеля, відмінність філософії від міфології полягає лише в способі осягнення. За змістом міфологія і філософія тотожні, а за способом функціонування – відмінні. *Міфологія* є результатом цілісного, *синкретичного* сприйняття, а *філософія* – *теоретичного*. Тобто філософія виникає в процесі раціоналізації міфологічної свідомості. Таке розуміння виникнення філософії приводить Гегеля до ототожнення ним таких духовних феноменів, як наука, філософія, світогляд, релігія (на ототожнення Гегелем, зокрема, філософії та релігії справедливо вкаже в своїх працях Л. Фейєрбах).

Натурфілософської точки зору дотримуються представники матеріалістичної філософії. У СРСР вона була панівною. На думку представників цієї точки зору, філософія виникає в античності і являє собою систему позитивного знання про навколишній світ, яке включає в себе також певні філософські питання. Цей погляд не витримує серйозної критики. *“Коли говорять про другу із зазначених тут відповідей, тобто стверджують, як, приміром, сучасний французький дослідник античної культури А. Боннар, що спочатку існувала єдина, нерозчленована наука, від якої лише після Арістотеля почали відгалужуватися галузі природничо-наукового знання – це явний анахронізм”* [там же, с. 23], – підкреслює, зокрема, С. Шейнман-Топштейн.

Натурфілософський підхід до вивчення природи (філософія натури) можливий лише за досить високого рівня розвитку самої філософії, зокрема – вчення про пізнання. Для глибшого розуміння вказаної проблеми потрібно усвідомити принципову відмінність натурфілософського підходу у вивченні природи від природничо-наукового. Відмінність полягає в такому: за умови природничо-наукового вивчення природи науковець описує природу, не замислюючись над тим, як діє його мислення в процесі пізнання природи, за натурфілософського – навпаки. Натурфілософ знає як діє його мислення і тому, коли певні зв'язки між явищами природи не встановлені досвідним шляхом, він установлює їх, базуючись не на логіці фактів, а на логіці думки. Прикладом натурфілософа був видатний російський хімік Д. Менделєєв.

Гносеогенну точку зору найповніше розробляв московський філософ О. Чанишев (див.: [13, с. 191]). Суть її полягає в такому: філософія виникає після виникнення науки як певний рівень самої науки, а саме – рівень її самоусвідомлення.

Релігіогенного погляду дотримуються релігійні філософи. На їхню думку філософія виникає спочатку в лоні релігії, а пізніше стає наукою, теорією. Цієї точки зору дотримувався і К. Маркс, який писав, що *“філософія спочатку виробляється в межах релігійної форми свідомості і цим, з одного боку, знищує релігію як таку, а з другого боку, щодо свого позитивного змісту сама рухається ще тільки в цій ідеалізованій, перекладеній на мову думок релігійній сфері”* [9, с. 22].

Зазначені точки зору, за винятком натурфілософської, мають право на існування, адже в цілому правильно схоплюють найсуттєвішу ознаку філософської свідомості, а саме: філософія – це *самоусвідомлення* духу. Проте неважко помітити, що всі вони тлумачать генезу лише теоретичної філософії, залишаючи поза увагою інші. Не випадково осторонь стовпового шляху розвитку філософії залишається містика, а також вся східна філософія, які явно не вписуються в ложе західної раціоналістичної традиції.

Названі концепції виникнення філософії базуються на єдиному фундаментальному положенні: філософія виникає після розпаду і зникнення синкретичної форми свідомості – міфології. Проте ця ключова теза потребує уточнень. Зроблю кілька, на мій погляд, принципових зауважень.

По-перше, неправомірно ототожнювати міфічну і міфологічну свідомість. Саме міфічна свідомість є цілісним способом осягнення буття, якому і притаманний синкретизм. Міфологія ж є логосом, вченням про міфічну свідомість.

По-друге, з виникненням сельфакторів, залізниць і т. ін. міфологія не зникає (як писав про це К. Маркс), а продовжує існувати поряд з іншими формами суспільної свідомості. Більше того, сучасна міфологія є одним із ключових моментів самоідентифікації нації і вагомим чинником державотворення. Будучи цілісним ідеальним аналогом можливого реального буття будь-якого суспільства, вона виступає всезагальним принципом гармонізації суспільного життя нації, її консолідування. Така “наповненість” міфології визначається тим, що в ній трагічні колізії буття народу розв’язуються досить універсальним практично-духовним способом. Це і наповнює міфологію онтологічним спрямуванням до максимально повної самореалізації нації. Візьмемо для прикладу Росію. Міф про Москву як третій Рим став чи не головною детермінуючою духовною силою становлення Російської імперії. Проте слід

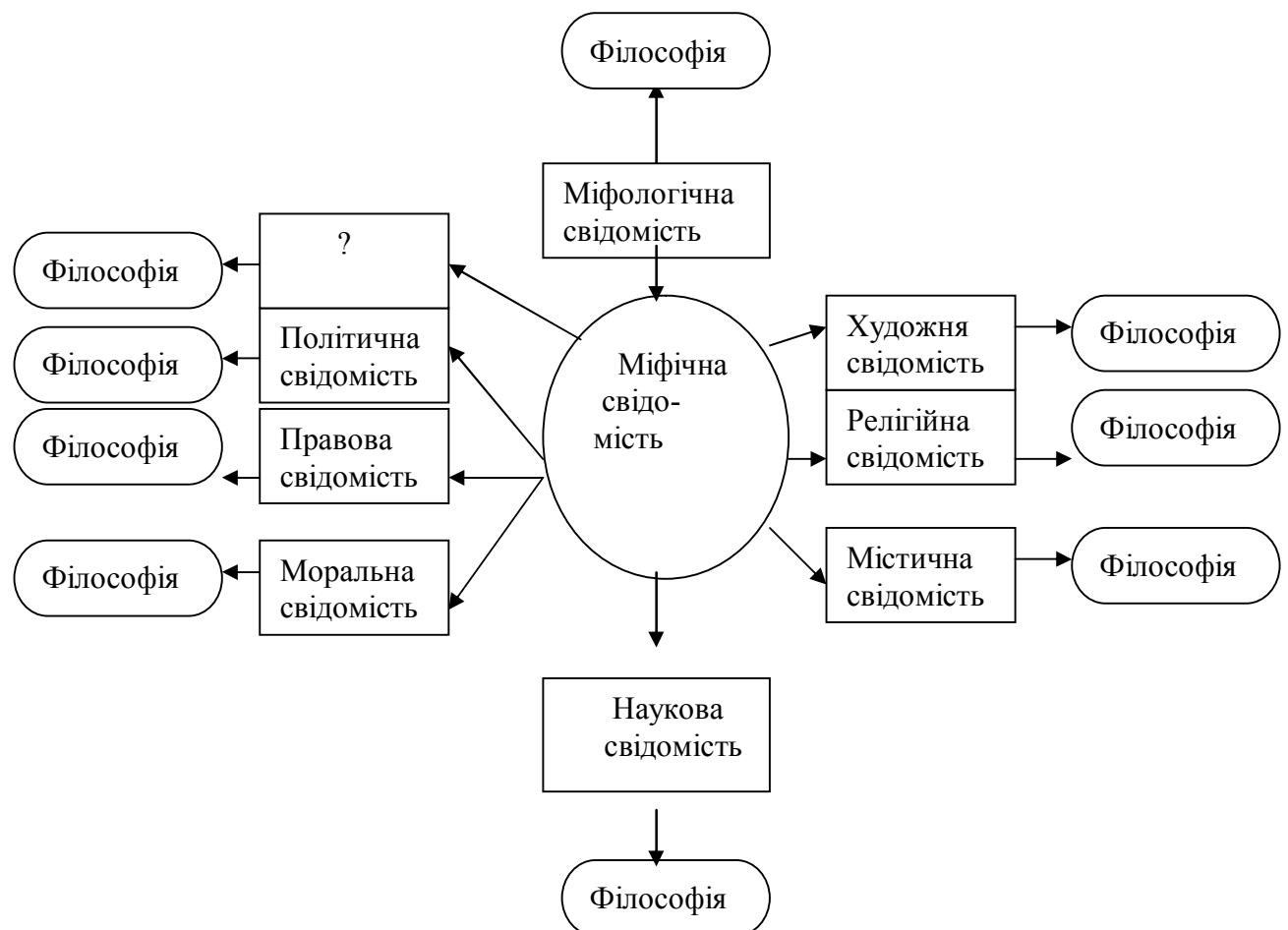
пам'ятати, що сучасна міфологія – це не архаїчна свідомість первісного суспільства, а синтетична, за формою існування самосвідомість народу.

По-третє, з первісним розпадом не зникає і міфічна свідомість. Міфізм є атрибутивною властивістю не лише архаїчної, родової свідомості первісного суспільства чи суспільної свідомості сучасного суспільства, а й індивідуальної свідомості. Саме міфізм надає суспільній свідомості цілісності, гармонійності, завершеності, а людині – відчуття сенсу і повноти життя. Він є складовим компонентом і філософської самосвідомості.

Сказане дозволяє зробити висновок: проаналізовані точки зору однобічно відтворюють процес виникнення філософії. Реальний процес виникнення філософії можна змодельювати таким чином. Міфічна, синкретично-родова свідомість розпадається на ряд формоутворень – форм суспільної свідомості. Останні, досягаючи рівня самоусвідомлення, і переростають в філософію.

Процес виникнення філософії можна показати схемою.

СХЕМА ВИНИКНЕННЯ ФІЛОСОФІЇ



Деякі пояснення до схеми:

по-перше, вихідною формою суспільної свідомості є не міфологія, як писав Гегель, а міфічна свідомість. Саме міфічна свідомість, розпадаючись, дає всі форми виявлення суспільної свідомості. Міфологія ж є логосом (вченням) про міф;

по-друге, стосовно вичленування форм суспільної свідомості в літературі також існують розбіжності. Дехто з філософів виділяє науку, право, політику, мораль, релігію, мистецтво, етику, естетику, філософію. До перелічених інколи додають економічну свідомість, культуру тощо. Кожний автор, звичайно, має право на свій погляд. Єдина вимога до будь-якої точки зору – це строгість в аргументації. В даному випадку саме така аргументація здебільшого повністю відсутня. Виділяючи форми суспільної свідомості, автори, як правило, не дотримуються одного з правил поділу обсягу поняття, а саме: поділ обсягу поняття повинен відбуватися на одній основі. Тому поряд з наукою виділяють етику (науку про мораль), естетику (науку про прекрасне) тощо. Виокремлення ж економічної суспільної свідомості та культури (серед форм) взагалі безпідставне;

по-третьє, вихідною основою для поділу обсягу поняття “форми суспільної свідомості” може бути *спосіб* усвідомлення. В літературі виділяють синкретичний, практично-духовний, художній, релігійний, теоретичний, духовно-практичний способи усвідомлення. *“Ціле, як воно уявляється в голові як мислиме ціле, є продукт мислячої голови, яка освоює світ єдином можливим способом – способом, що відрізняється від художнього, релігійного, практично-духовного освоєння цього світу* [6, т. 12, 684], – пише зокрема К. Маркс. До названих можна додати містичний спосіб. Містика, містицизм (грецьк. *mystikos* – таємничий) – релігійно-ідеалістичний погляд на дійсність, основу котрого становить віра в надприродні сили. Зародившись у глибокій давнині, він пізніше виступає як обов’язковий сутнісний елемент тайних обрядів (містерій). Головне в цих обрядах – спілкування з богом або якоюсь таємничою істотою. Подібне спілкування досягається через осяяння, екстаз, одкровення. Елементи містицизму властиві багатьом філософсько-релігійним вченням як давнини, так і сучасності – конфуціанству, брахманізму, піфагорійству, неоплатонізму, неотоїзму тощо. Елементи містицизму знаходимо у Платона, В. Соловйова, Я. Бьоме, Екзарта та ін.;

по-четверте, міфічна свідомість є результатом *синкретичного* (цілісного) способу усвідомлення людиною навколишнього світу і свого буття в ньому. *Синкретичний* спосіб розпадається на:

а) *практично-духовний*, що дає міфологію;

б) *художній* – мистецтво;

в) *релігійний* – релігію;

б) *духовно – практичний* – право, політику, мораль;

г) *теоретичний* – науку;

д) *містичний* – містику;

по-п'яте, якщо ж будуть відкриті у майбутньому (що цілком ймовірно) інші способи усвідомлення, то вони “породять” і відповідні форми суспільної свідомості, а самоусвідомлення їх “відкриє” інший шлях виникнення філософської свідомості. Саме для цього на схемі залишена порожня клітинка.

Запропонований підхід до вичленування форм суспільної свідомості, можливо і має недоліки, але, на мій погляд, він дає змогу відсікти одну із зовнішніх причин плюралізму філософування – елементарне порушення правил логіки;

по-шосте, самоусвідомлення названих духовних формоутворень і є філософським рівнем розвитку людської свідомості, а саме – рівнем самоусвідомлення.

Звідси я роблю такий висновок: виникнення філософії – це багатоваріативний процес, головним моментом якого є *самоусвідомлення* різнопланових формоутворень духу. В різні історичні епохи і в різних народів цей процес має свої особливості.

3. ТИПИ ФІЛОСОФУВАННЯ

Стосовно розуміння сутності філософії, то головна суперечка серед філософів точиться навколо питання: філософія – це наука чи теоретичний світогляд. Вихід із цієї суперечки я вбачаю у виділенні різних типів філософування.

На сьогоднішній день в наукових публікаціях виділяються такі типи філософування: *теоретичний, есеїстсько-афористичний, художньо-образний, релігійно-містичний* тощо.

Теоретичний тип філософування дає теоретичну філософію. Серед філософів цього напрямку можна виділити Арістотеля, Б. Спінозу, Р. Декарта, І. Канта, Г. Фіхте, Г.В.Ф. Гегеля, К. Маркса тощо. Саме цей тип філософування слід віднести до системи теоретичного знання, або до науки. Система знання проявляється у формах – концепції, теорії, науки. Знання поєднується у певну цілісність (систему) за допомогою способів синтезу. В основі концепції як вихідної форми системного знання лежить принцип. В основі теорії – ідея, а в основі науки – метод. Тому зрозуміло, що кожна теоретична філософія має свій вихідний основний принцип (положення, що

лежить в основі системи знання), а перехід від однієї філософської системи до іншої відбувається шляхом критики як специфічного виду теоретичної діяльності. Критика завжди повинна бути принциповою, тобто критикою основних принципів, а не окремих положень цілісної системи. Завдяки принциповій критиці відбувається перехід від однієї теоретичної філософської системи до іншої. Тому А. Шопенгауер якоюсь мірою був правий, підкреслюючи, що *“кожний новоявлений філософ поступає так само, як кожний новий султан: щонайперше приречує своїх братів на страту”* [16, с. 585]. Більш “гуманно” в цьому плані поступив Гегель, який підкреслює: *“кожна система філософії необхідно існувала і продовжує ще і зараз існувати: жодна з них, отже, не зникла, а всі вони збереглися в філософії як моменти одного цілого. Але ми повинні розрізняти частковий принцип цих систем філософії, взятий як частковий принцип, і проведення цього принципу через увесь світогляд”* [2, с. 40]. Свою філософську систему Гегель вважає завершальним етапом в розвитку філософії. Тому він, образно кажучи, приречує на страту не своїх попередників, а своїх наступників. Проте його думка про завершеність філософії, на мій погляд, цілком закономірна і доречна. Все залежить від розуміння філософії. Однак вона чи не найбільше піддавалася критиці. В чому тільки не звинувачували Гегеля? Замість того, щоб збагнути хід думок генія, його просто третирували.

Передовсім зауважу, що гегелівське розуміння філософії виникає не на голому місці. Воно є подальшим уточненням розуміння філософії як самоусвідомлення людиною свого буття. Специфічність філософії Гегель вбачає в тому, що вона є *самоусвідомлюючим мисленням*. Правомірно критикувати Гегеля за те, що він зводить всі прояви духовності людини до мислення. Але явно недоречно критикувати його за намагання повністю розкрити форми та способи діяльності самоусвідомлюючого мислення. Вперше ця проблема, як відомо, була усвідомлена Парменідом та його прийомним сином Зеноном. Пізніше – софістами, Сократом, Платоном, Арістотелем, І. Кантом та Г. Фіхте. Особливе місце в розкритті само-усвідомлюючого мислення належить Арістотелю та І. Канту.

Арістотель першим в історії людської культури аналізує діяльність мислення за допомогою самого мислення і тим самим створює логіку – науку про форми та закони мислення. Але, як відомо, за часів Арістотеля мислення не поділяли на розсудкове і розумне. Вперше це зробить лише І. Кант. Тому логіка Арістотеля, будучи історично першим проявом теоретичної філософії, є логікою лише самоусвідомлюючого розсудку. Розсудок же за способом своєї діяльності принципово антиномічний. Така специфіка розсудку не є його недоліком. Без цієї ознаки мислення перестає

бути дискурсивним і стає повністю релятивним. Але ця специфіка розсудку чітко проявляється в логіці. У Арістотеля маємо логіку (логіку розсудку), але логіку без діалектики (без законів діяльності розуму). І. Кант в своїй праці “Критика чистого розуму” показує, що розсудок у своїй діяльності проходить етапи – антиномій, паралогізмів, ідеалів. Його діяльність відрізняється на кожному з цих етапів. На етапі ідеалів розсудок закономірно переростає в розум, а тому виникає діалектика. Тобто антиномічне мислення стає діалектичним. Але діалектику, що виникає закономірно, І. Кант вважає цензурою, мета якої не допустити, щоб розсудок вийшов за свої межі. Один крок залишилося зробити І. Канту, щоб перейти до аналізу форм і способів діяльності розуму, але він його так і не зробив. Самоусвідомлююча діяльність як розуму, так і мислення взагалі, стає об’єктом дослідження Гегеля. Розум за способом своєї діяльності принципово діалектичний. Тому діалектика виступає у Гегеля як самоконструюючий шлях розвитку самого самоусвідомлюючого мислення. Самоконструюючу діяльність самоусвідомлюючого мислення Гегель і розкриває у цілісній системі наук про дух, або про самоусвідомлююче мислення. Коли ж форми і способи самоусвідомлюючого мислення повністю розкриті, залишається лише визнати: філософія як самопізнання мислення віднайшла відповідну її сутності форму прояву і на цьому завершує свій розвиток. Мушу відверто заявити: якщо визнати, що *“філософія же специфічна тим, що вона **самопізнаюче мислення**”* [5, с. 16], то слід беззастережно визнати і правоту Гегеля. Проте жодні уточнення, пояснення, що подаються в філософській літературі під час обґрунтування тези, що філософія це само-пізнаюче мислення, не спроможні заперечити основний аргумент протилежної точки зору: філософія не зводиться лише до самопізнаючого мислення. Філософія – це **самопізнаюча свідомість**.

Найхарактерніша ознака філософської свідомості – це самоусвідомлення. Але самоусвідомлення може відбуватися не лише в системній, а і в афористичній формі. Афористичність притаманна багатьом філософам. Ось чому в літературі виділяють *есеїстсько-афористичний* тип філософування. До цього типу філософування належать Геракліт, Козьма Прутков, Шопенгауер, Ларошфуко та багато інших. По суті справи кожного філософа тією чи іншою мірою можна причислити до цієї когорти. Найхарактерніше, що відрізняє їх від представників теоретичної філософії, так це специфічна форма висловлювання акту самоусвідомлення людини: ессе, афоризми, притчі тощо.

В літературі виділяють також *релігійно-містичний* тип філософування. Його специфіка полягає в тому, що самоусвідомлення відбувається не в системній формі,

а базується на віруваннях, містиці, інтуїтивних відчуттях тощо. До цього типу філософування можна віднести релігійних містиків, Єлену Блаватську, Реріхів та інших.

Доцільно окремо виділити і *художньо-образний* тип філософування. Його специфіка полягає в тому, що самоусвідомлення людиною свого буття відбувається в художньо-образній формі. До цього типу філософування слід віднести Ф. Достоєвського, Т. Шевченка, Л. Толстого, Лесю Українку, А. Камю, Ж.П. Сартра та інших. Якщо теоретик може філософувати, тільки створюючи свою філософську систему (системність і є основною ознакою науки), то художник, за образним висловлюванням російського релігійного філософа П. Флоренського, *“філософствує пензлем”*, а кінорежисер, за висловлюванням видатного українського кінорежисера О. Довженка *“філософствує метафорами”*.

Виділення вказаних типів філософування, напевно, має недоліки. Але воно дозволяє зробити найсуттєвіший висновок: специфічність філософської свідомості полягає не в тому, що вона є *теоретичним* способом самоусвідомлення, а в тому, що вона є *самоусвідомленням* людиною свого буття, яке може відбуватися в різних формах.

Отже, філософський плюралізм породжується як об'єктивними чинниками – конкретно-історичним уточненням сутності філософії, так і застарілими уявленнями про неї. Новітнім же філософським студіям, серед яких чи не найповніше і проявляється філософський плюралізм, на мій погляд, притаманний головний недолік – релятивізм форми, що і призводить до відсутності, за великим рахунком, філософського дискурсу, а саме філософування проявляється як безперервний і невпинний потік свідомості. Безсумнівно, що і таке філософування дає певні результати в розкритті самосвідомості людського буття. Але “коефіцієнт корисної дії” такого стилю філософування не дуже високий, адже дуже часто самосвідомість ніби пливе за течією, піднімаючи на поверхню другорядне і обминаючи найсуттєвіше. Проте до такого стилю філософування потрібно ставитися толерантно, адже найголовніша проблема сучасних новітніх філософських студій – це пошук адекватних форм вираження багатогранності й невичерпності неповторних порухів духовності людини в процесі її самоусвідомлення. Напевно сучасна філософія накопичує емпіричний матеріал цих форм вираження, який лише з часом стане об'єктом теоретичної рефлексії.

Контрольні запитання

1. У чому полягає специфіка міфічної свідомості?
2. У чому полягає специфіка міфологічної свідомості?
3. У чому полягає специфіка теоретичного способу відношення людини до світу?
4. Які існують точки зору на проблему виникнення філософії?
5. Чи правомірно зводити філософію до науки?
6. Чи правомірно зводити філософію до теоретичного світогляду?

Тема рефератів

1. Міфічна свідомість: специфіка, минуле й сьогодення.
2. Міфічна свідомість у структурі філософування.
3. Міфологія і сьогодення.
4. Виникнення філософії.
5. Специфіка теоретичної філософії.
6. Співвідношення філософії та світогляду.
7. Історичні форми світогляду та їх специфіка.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. Т. IV. – М.: Из-во социально-экономической литературы. – 1959.
2. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. Т. IX. – М.: Из-во социально-экономической литературы. – 1932.
3. *Енгельс Ф.* Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії // *Маркс К. і Енгельс Ф.* Твори. Вид. 2-е. Пер. з рос. – Т. 21. – К.: Політвидав України.
4. *Залесский Н.Н.* Очерки истории античной философии. Вып. 1. Философия классической Греции. – Л.: Изд-во ЛГУ. – 1975.
5. *Зотов А. Ф.* Феномен философии: о чем говорит плюрализм философских учений? // Вопросы философии. – 1991. – № 12.
6. *История античной диалектики.* – М.: «Мысль». – 1972.
7. *Маркс К.* Відмінність між натурфілософією Демокріта і натурфілософією Епікура // *Маркс К. і Енгельс Ф.* З ранніх творів. Вид. 2-е. Пер. з рос. – К.: Політвидав України. – 1984.
8. *Маркс К.* Зошити з історії епікурейської, стоїчної і скептичної філософії // Там же.

9. *Маркс К.* Теорія додаткової вартості // *Маркс К. і Енгельс Ф.* Твори. Вид. 2-е. Пер. з рос. – Т. 26. Частина 1. – К.: Політвидав України. – 1965.
10. *Маркс К. і Енгельс Ф.* Німецька ідеологія. Критика новітньої німецької філософії в особі її представників Фейєрбаха, Б.Бауера і Штірнера і німецького соціалізму в особі його різних пророків // *Маркс К. і Енгельс Ф.* Твори. Вид. 2-е. Пер. з рос. – Т. 3. – К.: Дерполітвидав УРСР. – 1959.
11. *Маркс К.* – *Фердінанду Ласалю*, 16 червня 1862 р. // *Маркс К. і Енгельс Ф.* Твори. Вид. 2-е. Пер. з рос. – Т. 30. – К.: Політвидав України. – 1965.
12. *Ойзерман Т.И.* Исторические судьбы плюрализма философских учений // Вопросы философии. – 1991. – № 12.
13. *Чанышев А. Н.* Эгейская предфилософия. – М.: Из-во Московського ун-та. – 1970.
14. *Шахнович М. И.* Происхождение философии и атеизм. – Л.: Наука. – 1973.
15. *Шейнман-Топштейн С. Я.* Платон и ведийская философия. – М.: Наука. – 1978.
16. *Шопенгауэр А.* Полное собрание сочинений. – М., 1910, т. IV.

Навчальне видання

Кітов Микола Григорович

ФІЛОСОФІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА
СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Текст лекції
з дисципліни “Філософія”

для студентів усіх спеціальностей
денної і заочної форм навчання
та аспірантів

/ Редактор В.П. Оровецька
Комп'ютерна верстка

Підп. до друку 00.00.03р. Обл.-вид.арк. Наклад 400 пр.

Вид. № 25/03 Безплатно. Зам. №

РВЦ НУХТ 01033 Київ – 33, вул. Володимирська, 68

АНОТАЦІЯ

Кітов М.Г. Філософія як особлива форма суспільної свідомості

В роботі автор аналізує: що таке філософія; як і коли вона виникає; взаємозв'язок міфічної свідомості, міфології, релігії, містики, мистецтва, науки, моралі, права, політики і філософії; типів філософування.

Ключові слова: філософія, міфічна свідомість, міфологія, релігія, містика, мистецтво, мораль, право, політика, самосвідомість, типи філософування.

АННОТАЦИЯ

Китов Н.Г. Философия как особенная форма общественного сознания

В работе автор анализирует: что такое философия; как и когда она возникает; взаимосвязь мифического сознания, мифологии, религии, мистики, искусства, науки, морали, права, политики и философии; типы философствования.

Ключевые слова: философия, мифическое сознание, мифология, религия, мистика, искусство, наука, мораль, право, политика и философия, типы философствования.

SUMMARY

Kitov M.H. Philosophy as a Special Form of Social Consciousness

The author analyzes such problems as: what is philosophy, and when did it arise, the relationship of mythical consciousness, mythology, religion, mysticism, art, science, ethics, law, politics and philosophy; types of philosophizing.

Key words: philosophy, mythical consciousness, mythology, religion, mysticism, art, morals, law, politics, self-consciousness, types of philosophizing.

Опубліковано: *Кітов М.Г.* Філософія як особлива форма суспільної свідомості // Текст лекції для студ. усіх спец. ден і заоч. форм навч. та аспірантів. – К.: НУХТ, 2003. – 18 с. (0,9 д.а.).